

Гордана Р. Штасни*
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

УДК 811.163.41'373.22
DOI: 10.19090/gff.2019.1.269-284
Оригинални научни рад

ЈЕЗИЧКА СЛИКА ВОДЕ**

С обзиром на то да вода има апсолутну егзистенцијалну вредност у животу човека и свих живих бића и реч *вода* заузима значајно место у лексичком систему српског језика. О томе сведочи како њен семантички садржај и полисемантична структура тако и број и значења деривата којима је она мотивна реч. Декомпоновањем примарне реализације лексеме *вода* утврђене су значењске компоненте и семантички механизми којима су индуковане њене секундарне реализације. Удруживањем методе компонентнијалне с елементима концептуалне анализе издвојене су семантичке скупине у које се према свом основном значењу уклапају именички деривати с мотивном речју *вода*. На основу концептуалне вредности анализираних деривата стиче се увид у значајан део језичке слике света која је базирана на појму *вода*.

Кључне речи: лексема *вода*, именички деривати, језичка слика света, српски језик.

1. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА И ЦИЉ РАДА

Основни предмет истраживања у овом раду представља лексема *вода* са својим именичким дериватима првог степена.¹ Интересовало нас је како се именовани ентитет, који је у ванјезичкој стварности од виталног значаја за опстанак свих живих бића, рефлектује у лексикону српског језика и како се на основу мотивног појма и његових деривата формира део језичке слике света у српској култури.² Према схватању Ј. Бартмињског, „језичка слика света је

* gordanastasni@ff.uns.ac.rs

** Истраживање је рађено у оквиру пројекта: *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Семантичко-деривационо гнездо лексеме *вода* израдила је Јелена Ђорђевић, студент мастерских студија Српска филологија: српски језик и књижевност, у оквиру предмета Од значења ка деривационом моделу (2018).

² Однос између језика и етноса представља основно подручје етнолингвистике и лингвокултурологије. Етнолингвистика изучава језик као одраз културних, народно-

интерпретација стварности садржана у језику која се може представити као комплекс судова о свету, људима, стварима, догађајима. Она је интерпретација а не одраз, субјективни портрет а не фотографија реалних предмета. Ова интерпретација је резултат субјективне перцепције и концептуализације стварности од стране говорника датог језика; она, дакле, има изразито субјективан, антропоцентричан карактер, али је истовремено и интересубјективна у смислу да постаје друштвено прихваћена и да спаја људе у датом друштвеном кругу, стварајући јединство мисли, осећања и вредности, секундарно утичући (којом снагом то је већ предмет спора) на то како чланови заједнице опајају и разумеју друштвену ситуацију” (Бартмињски, 2011: 46).

Информације на којима се заснива „језичка слика могу се идентификовати на плану лексичке семантике, и то утврђивањем продуктивних и активних компоненти заступљених у појмовној вредности мотивне речи, с једне стране, а са друге, испитивањем утицаја идентификованих компоненти на стварање секундарних значења датог појма и њихове индуктивне способности у даљој деривацији.

Реч је, дакле, о свим реализацијама које представљају интерпретацију стварности садржану у језику, укључујући и оне о природном окружењу човека, биљном и животињском свету, али и оне симболичког карактера којима се одсликавају различите вредности материјалне и духовне културе, а чији су извори народна веровања, обичаји и црквени обреди, односно како истиче Кауи „културни елемент је конститутивни део колективног значења речи или комбинација речи, у којима се рефлектује енциклопедијско знање о материјалним и историјским реалијама неког денотата” (Cowie, 1998: 9). Н. Вуловић сматра да „културни елемент јесте и део колективног знања, а такође је и резултат колективног језичког осећања” (Вуловић, 2015: 15). Поред тога, Ј. Бартмињски говори да је „слика света коју усвајамо заједно с језиком заснована на чулном искуству, она је конкретна и практична, довољна за потребе свакодневне комуникације. Она стоји на располагању кориснику, представља његов културни „мираз”, може у мањој или већој мери бити подвргнута индивидуалном преиначавању – као и све језичке творевине” (Бартмињски, 2011: 47,48).

психолошких и митолошких представа и „преживљавања” у језику (Толстој, 1995: 31,45). Етнолингвистика се од лингвокултурологије разликује по томе што проучава дијахронијску, а лингвокултурологија синхронијску везу између језика и културе (Вуловић, 2015: 15).

2. ЗНАЧЕЊСКА СТРУКТУРА И СИМБОЛИЧКЕ ПРЕДСТАВЕ ЛЕКСЕМЕ ВОДА

2.1. У РСАНУ значењска структура лексеме *вода* репрезентована је са десет семантичких реализација. Основно значење, на основу хемијских особина именованог ентитета, садржи архисему (течност) и диференцијалне семе које носе информације о изгледу воде (провидна, безбојна). Будући да ова лексема има и термилошка својства (она истовремено припада и општем и термилошком фонду), лексикографска интерпретација садржи и додатне информације квалитативног типа (степен кључања и хемијски састав с пратећим симболичким записом).

Секундарна реализација 2. а. ‘место где вода избија на површину земље’ настала је под утицајем метонимије просторног типа (простор → оно што се налази у/на том простору). Сличан тип метонимијског преноса активан је и у стварању значења б. ‘водени ток или већа водена површина’. Истим семантичким механизмом индуковано је и значење в. мн. ‘општи назив за све реке, језера, мора и др. једне земље или одређене територије; територијалне воде’.

Значења обухваћена секундарном реализацијом под 3. а. ‘надолазак, пораст воде; поплава, поводањ’ и б. ‘висина, ниво воде, водостај’ индукована су метонимијом, просторном (место под водом) односно каузалном.³ Просторна метонимија заступљена је и у значењу 4. (обично мн.) ‘извор лековите воде, бања’, које је са ознаком застарело. Другачију метонимијску трансформацију проналазимо у секундарној реализацији 5. а. ‘сок који се добива цеђењем или кувањем воћа или поврћа’. Чини се као да се она се заснива на једном типу посесивности, будући да се формализује у оквиру синтагме у којој је лексема *вода* управни члан у функцији посесума, али посесор не постаје метонимијска реч.⁴ Овде је заправо реч о метонимији која је индукована архисемом течност (сок или чај), која у процесу трансформације задржава свој статус, уз

³ Према тумачењу М. Ковачевића, „под узрочно-последичне метонимије подводе се све оне код којих метонимијски појам стоји у неком типу нужне, логичке везе с појмом уместо кога долази” (Ковачевић, 2000: 53).

⁴ У РСАНУ ово значење илустровано је следећим примерима: кога очи боле, маже их *водом од лубенице* (Банат, Арс.); Јела има, али нема вина, | Већ ракије препечене љуте, | И имаде *воде јабукове*, | Од три љета јабуковача је (Новић 3, 124); Ко имаде свраб ... купа се *водом од суханог кукурјека*.

придруживање нових диференцијалних семантичких компоненти карактеристичних за појам садржан у циљном домену.⁵ И у значњу под б. ‘лени или козметички препарат у течном стању’ активан је исти семантички механизам.

Значење б. ‘количина воде у којој се нешто пере или кува (обично више пута)’ такође је метонимијског типа, при чему се метонимијска реч остварује у оквиру синтагме с квантификатором (бројем или прилогом – орашчиће за слатко треба прокувати у *девет вода*; добро га опери у *неколико вода*).⁶

Архисемом (течност) индукована су значења обухваћена секундарном реализацијом 7. ‘водњикава течност коју лучи организам’ а. ‘мокраћа’, б. ‘зној’, в. ‘пљувачка’, г. ‘сузе’, д. ‘плодова вода’. Назив болести ђ. ‘водена болест’ мотивисан је начином на који се болест манифестује (нагомилавањем течности око зглобова и у трбушној дупљи као последица других болести), што се може представити метонимијском формулом: манифестација болести → болест.

Семантичком компонентом квалитативног типа (провидна, бистра), која је садржана у примарној реализацији лексеме *вода*, мотивисано је значење 8. ‘провидност, бистрина; степен бистрине’ (кад је реч о драгом камењу). У овом случају заступљен је метафорични принцип с обзиром на то да се веза између полазног и циљног домена заснива на релацији конкретно → апстрактно.⁷ И подреализација означена као фигуративна ‘ков, сој’ потврђује дејство метафоричног преноса.

⁵ „Теоријско објашњење метонимијске дисперзије видимо у мутацији, трансформацији архисеме полазног семантичког садржаја, која се састоји у измени ранга њеног основног и пратећег елемента; пратећи елемент архисеме из полазног садржаја у циљном постаје основни; семантичке компоненте, семе нижег ранга овом мутацијом нису захваћене; за реализацију циљног семантичког садржаја поред овако трансформисане архисеме битно је учешће бар једне од сема нижег ранга, обично семе која се односи на величину, облик или запремину” (Гортан-Премк, 2004: 75).

⁶ Примери су преузети из РСАНУ.

⁷ Ово значење је у РСАНУ потврђено следећим примерима: Ако је ... маса ... безбојна, онда се каже да је бистра као вода. Код драгог камења јувелири говоре о више или мање „чистој води” камена, при чему разликују прву, другу и трећу воду (Урош С. 2, 14). Дијаманте сасвијем прозирне зову прве воде, а који имају какве мале љаге, зову друге воде (Смиље 1901, 108). Алем индиски одликује се чистином своје „воде” и великим сјајем својим (Јов. М. 3, 58).

Имплицитном семантичком компонентом (непостојаност облика, променљивост или условљеност форме) мотивисана су значења 9. а. ‘нешто варљиво, непоуздано’ и б. ‘нешто неотпорно, попустљиво’. Примери дати у РСАНУ говоре о значењу насталом под утицајем метафоричних асоцијација типа конкретно → апстрактно.⁸

Последње значење има терминолошко својство и индуковано је архисемом (течност) која је садржана у појмовној вредности полазног домена ‘у разним стручним синтагматским терминима значи раствор у води или некој водњикавој течности, где придевски део синтагме означава специфичну материју која је растворена: кречна ~, гвожђевита ~, сумпоровита ~, карболна ~ и др.’.

2.2. Основне симболичке представе о води произилазе из њеног природног својства и функције коју има како у природном амбијенту тако и у животу свих живих бића. Ова компонента значења подразумевана је, иако није експлицитно изражена, у појмовној вредности лексеме *вода*. Она ће бити најпродуктивнија и најактивнија компонента на којој се граде различите симболичке представе о води. Стога се она сматра извором живота, средством чишћења, средиштем обнављања (Chevalier – Gheerbrant, 1987: 755). Иста семантичка база заступљена је и у библијском контексту у употреби воде као симбола окрепљења (Ис 55,1; Јн 4,14; Отк 22,17), очишћења (Јез 36,25; 1 Пет 3,20–21), плодности (Бр 24,6; Пс1,3) (Ракић, 2004: 167). Међутим, симболика воде заснована је на дуалистичком опозитном принципу, она, дакле, поседује и позитивну и негативну димензију. Вода је извор живота, али и извор смрти – она ствара и разара. У Библији, такође, „она се понекад јавља као символ несреће и страшног гнева (Пс 18,16; Ос 5,11), као и мноштва” (Ракић, 2004: 167).

Њена се симболика у пуној мери реализује у народним обичајима и веровањима и црквеним обредима. У њој се, дакле, укршта она симболика везана за претхрићански (култ, обред, магија) и хришћански живот народа. Тако је вода основни ритуални инструмент, који прати човека од рођења до смрти у обредним радњама при рођењу, крштењу, венчању, лечењу, погребним ритуалима. У религији старих Словена био је истакнут значај воде, што се задржало и у доба након њиховог доласка на Балканско полуострво.

⁸ Очи су вода (могу чоека ласно преварити) (НПосл. Вук, 305); Говорили су стари да је мушкић ’удоба а женско вода, прилије се и пада у час, па ето простре се ружан глас од поковења кипа женског (Пољица, Иван. Ф., ЗНЖ 9, 232).

Веровало се да вода има магичну моћ, и зато су је веома често користили у бајању, врачању, гатању. „Уз њену помоћ људи су се „чистили” од злих утицаја, бранили од демона, понекад лечили или решавали своје љубавне проблеме” (Бандић, 2004: 61). Сматра се да основне ритуалне радње: прање, умивање, прскање, купање, могу да заштите човека од разних злих сила и болести. Веровало се, такође, да је „она каткад жива, да поседује животни принцип који се условно може изједначити с појмом душе” (Бандић, 2004: 62). „Истовремено, водени простор је осмишљен као граница између земаљског и загробног света, као место на коме привремено обитавају душе мртвих (док прелазе на онај свет) и средина у којој бораве нечисте силе” (Толстој – Раденковић, 2001: 87).

3. ЛЕКСИЧКЕ И КУЛТУРНЕ КОМПОНЕНТЕ У ИМЕНИЧКИМ ДЕРИВАТИМА МОТИВИСАНИМ ЛЕКСЕМОМ *ВОДА*

Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *вода* обухвата око 160 јединица различитог деривационог статуса и различите творбене структуре. Најпродуктивнија је творба именичких деривата (66), затим придевских (19) и, на крају, глаголских (9). Будући да именички деривати представљају основно номинационо средство, интересовало нас је које су компоненте значења из примерне реализације мотивног појма активне у њиховој творби и које се концептуалне вредности остварују у оквиру њихове семантичке структуре. За ово истраживање је од посебног значаја истицање оних деривата у чијој су семантици заступљене информације културног типа.⁹

Првостепени именички деривати настали суфиксацијом, префиксално-суфиксалном творбом или слагањем на основу свог примарног значења припадају различитим лексичким групама, које су формиране на основу њихове референцијалне или денотативне вредности, а многи од њих припадају истовремено и различитим терминолошким системима.

⁹ Као што је већ речено, носиоци културних кодова садржани су у семантичкој структури лексеме, међутим њих проналазимо и у структури лексичких спојева фразеолошког и нефразеолошког типа, што ће бити посебан предмет истраживања, тако да овом приликом нећемо разматрати вишелексемске јединице с компонентом *вода*.

3.1. Речи субјективне оцене

Семантичко-деривационом гнезду с мотивном речју *вода* припадају две јединице субјективне оцене, једнореферентни деривати – деминутив *водица* и аугментатив *водурина*.¹⁰

Дериват с примарним деминутивним значењем *водица* има развијену семантичку структуру. У секундарној реализацији поприма обележје религијског термина, при чему лексема *водица* функционише као семантички еквивалент синтагматском изразу *света вода*. Значење 2. ‘црквени обред, молитва кад се свети вода, сама света вода’ заснива се на метонимији типа материја → радња. У овом значењу лексема *водица* носилац је културног кода у коме се укршта религијска компонента с народним веровањима. „Црквено освештавање воде, везано за неке празнике, по народним представама, извођено је с циљем истеривања ђавола из ње и очишћења од прљавштине. Таква вода названа је „света” и сматрана је за најздравију и лековиту, која је у стању да излечи све болести и заштити од нечисте силе” (Толстој – Раденковић, 2001: 87) . С. Милорадовић наводи да ова лексема у наведеном значењу има значајан статус са аспекта језичке слике света појма *вода*. „За разлику од деминутивно-хипокористичког значења *водица*, у коме је значење мотивне речи *вода* модификовано само са гледишта субјективне оцене, значење ‘освећена, света вода’ има и нови денотат” (Милорадовић, 2013: 21).¹¹ Значења 3. ‘водено, слабо вино или млеко’ и 4. ‘назив за разне водолике растворе и препарате’ индукована су бистрином, квалитативном компонентом значења мотивног појма.

Деривација аугментатива *водурина* мотивисана је оном другом негативном димензијом мотивног појма, која се односи на моћ воде као рушилачке снаге или огромне, велике количине или површине под водом која на човека делује застрашујуће.

¹⁰ „Референцију схватамо као денотацију (однос знака према каквој реалији) и сигнификацију (однос знака према поимању те реалије). Референт схватамо као оно што је означено самосталном лексичком јединицом” (Гортан-Премк, 2004: 126).

¹¹ „Да је реч о лексикализацији једног значајног појма из религијске сфере сведочи, на пример, косовско-ресавски говор Крушевца, у коме се поменута семантичка двозначност диференцира помоћу акцента: *водица* (краткосилазни на о) у деминутивно-хипокористичком значењу, а *водица* (краткосилазни на и) у значењу ‘освећена, света вода’” (Милорадовић, 2013: 21).

3.2. Именице с човеком као денотатом

У појмовној вредности суфиксираних агентивних именица *водар*, *водичар* лексема *вода* представља објекат манипулације, што је видљиво из трансформационих модела (*водар* → онај који носи воду; *водичар* → онај који носи посвећену воду о Богојављењу).¹² Оба деривата обележена су културним кодом – традиционалним односно религијским, што потврђује и пример у РСАНУ којим се илуструје примарно значење лексеме *водар* „Водаре [који први оду по воду на Божић] дочекивају у кући са житом ... Обично иду на воду по двоје: брат и сестра” (Бег. Н. 2, 90). Поред тога, ове лексеме сведоче о некадашњем послу, који је нестао с појавом водовода, па би с обзиром на ово значење могле имати статус историцизма.

На деривационом плану обе јединице су изведене суфиксом *-ар* будући да у изведеници *водичар* можемо претпоставити основу деривата првог степена *водица*, која је у паралелној употреби у оквиру синтагматског израза *богојављенска вода/водица*. Сложенице *водоноша* (вод-о-нош-а) ‘водар, водарица’ и *водолија* (вод-о-лиј-а) 1. ‘онај који воду лије’; 2. ‘астролошко сазвежђе у Зодијаку’ грађене су по моделу Ио + о + Го + суфикс. Секундарно значење лексеме *водолија* развило се под утицајем метафоре, и то на основу симболичне представе материјализоване у облику фигуре што излива воду из амфоре, а „означава воде стварања света и његовог уништења, цикличну смрт и обнову” (Lampić, 1999: 165).¹³

Како у дериватима насталим суфиксацијом тако и у овим сложеничким образовањима лексема *вода* остварује објекатску функцију (носити/лити воду). Са сличном појмовном вредношћу је и *nomina professionis* *водоинсталатер* (вод-о-инсталатер) ‘занатлија који инсталира и поправља водоводне цеви и друге делове водоводне и канализационе мреже’. И. Клајн

¹² С. Милорадовић издваја семантичко-творбени низ који се односи на занимање особе која се стара о снабдевању водом, која доноси воду, те констатује да су ови називи мотивисани робом која се продаје. Поред наведених лексема, ауторка даје још и дериват *водарош*, уз напомену да се он појављује на терену Војводине, с обзиром на то да суфикс *-арош* садржи мађарски формант *-ош* (Милорадовић, 2013: 21).

¹³ Обе сложенице представљају калкове према грчким моделима: *водоноша* – *υδροφόρος*, са напоменом да „уколико је *водоноша* позније формирање, онда се може говорити и о семантичкој позајмљеници” (Slapšak, 1987: 49), док се *водолија* може сматрати калком према грчком *υδροχόος*.

сматра да је ова сложеница настала превођењем немачке лексеме *Wasserinstallateur* (Клајн, 2002: 42). Први сложенички део не доводи се у семантичку везу с лексемом *вода*, будући да се он односи на водовод, а не на воду, те је реч о скраћивању првог сложеничког дела (Клајн, 2002: 42).

Овој групи деривата припадају и сложенице из категорије *nomina attributiva*, којима се денотира човек према неком доминантном својству – *преливода* (прели-вода) ‘беспосличар, нерадник, неспретњаковић, шепртља’; *водомрзац* (вод-о-мрз-ац) ‘онај који мрзи воду’, *водопија* (вод-о-пи-ја) 1. ‘онај који, она која не пије вино него воду’; 2. бот. ‘биљка из породице главочика’¹⁴ или према болести – *водоглавац* (вод-о-глав-ац) ‘онај који болује од водоглавости, односно од нагомилавање воде у глави’. Семантичка база сложенице *преливода* као да произилази из фразеологизма *преливати/пресипати из шупљег у празно*. По моделу Ио + о + Го + суфикс настале су сложенице *водомрзац* и *водопија*, а њихова мотивација је прозирна, сложеница *водоглавац* по моделу Ио + о + Ио + суфикс.

3.3. Именице с просторном денотацијом

У именици са значењем објекта подигнутог на одређеном месту *воденица* мотивна реч има функцију локализатора 1. а. ‘млин на води са воденом погонском снагом’, док се значење под б. ‘млин за кафу, бибер и слично’ развило под утицајем метонимијског преноса посредством компоненте функције садржане у полазном домену.¹⁵ Са културног аспекта, значај воденица надилази њихову практичну функцију за млевење жита, јер су оне учествовале и у градњи симболичког света културе. Д. Бандић наводи да је она готово свуда предмет различитих веровања, те да сама предања о постанку воденице говоре о њеној вези с оностраним светом (по једној верзији, воденицу је створио Бог, по другој то је учинио Свети Сава, а по трећој – ђаво) (Бандић, 2004: 90). „Оне су биле симбол освојеног простора, граница друштвеног према дивљем. Воденица се често приказује као место

¹⁴ „Водопија, као ботанички термин, представља сужавање и петрификацију преведенице *vodoruicъ* од *υδρορῖτης*, али може бити и накнадна преведеница од *verokrátēs*, са посебним значењем ‘врста биљке’” (Slapšak, 1987: 49).

¹⁵ У овој изведеници могао би се идентификовати суфикс *-еница* „ако је дефинишемо као ‘млин на води’, али је тачније ‘млин на водени погон’” (Клајн, 2003: 122). Тада би се она сматрала дериватом другог степена са основом придева *воден* и суфиксом *-ица*.

сусрета човека с демонским бићима” (Раденковић, 1995: 23–24). Воденица има статус демонолошког објекта јер „представља спој природног и културног, претварање једне ствари у другу, коришћење природних елемената, као и бука коју ствара” (Толстој – Раденковић, 2001: 90).

С компонентом простора у свом појмовном садржају јављају се префиксално-суфиксална твореница *развиоће* (раз-вод-је) ‘граница између двају речних сливова, вододелница’ и сложенице: *водомеђа* (вод-о-међа) в. вододелница, *троравиоће* (тр-о-развиоће) ‘развиоће, раскршће у три правца’. У трансформационом моделу сложеница *вододерина* (вод-о-дер-ина) ‘бразда, јарак или жлеб који издубе водени ток, водена бујица’ и *водиојажа* (вод-о-јаз-а) 1. ‘јаруга, вододерина’; 2. ‘ров, канал за спровођење воде’; 3. ‘брана, устава, резервоар’ лексема *вода* као прва саставница има функцију агенса, а значење целе сложенице заснива се на резултативности радње исказане или имплициране другом сложеничком компонентом (вододерина → оно што је вода дерала или оно што је водом дерано; водиојаз → јаз који је направила вода).¹⁶ У систему је регистрован и синоним с ознаком покр. *водиојаља* (вод-о-ваља) ‘јаружница око куће којом отиче вода, сливник’. Семантичка база за деривацију назива ових природних ентитета налази се у ванјезичкој стварности и реалној конфигурацији тла.

Са сличним категоријалним просторним значењем су и сложенице *водиопађа* (вод-о-пађ-а) са ознаком заст. ‘предео са којег се сва вода слива у реку, слив’, *водиопад* (вод-о-пад-о) ‘водена маса која пада, руши се с висине и место где пада, слап, бук’ и покрајинизам *водиочајина* (вод-о-чајина) ‘баровито земљиште’. Мотивна лексема *вода* у њиховим парафразама има различите функције, субјекатску у *водиопађ* и *водиопад* → место где вода пада, односно адвербијалну формализовану спацијалним инструменталом у *водиочајина* → чајина/простор под водом.

Именицама типа *nomina loci* припадају и сложенице *водиопој* (вод-о-пој-о) ‘место где се поји стока, појило, појење стоке’ и *водиоцрпилиште* (вод-о-црпи-лиште) ‘место где се црпе вода, која се разводи у водоводну мрежу,

¹⁶ И. Клајн наводи да се по сложеничком моделу Ио + о + Го + -ина „граде сложенице које значе резултат, траг или производ радње (*nomina rei actae*). При томе би се први део могао схватити као субјекат или као инструментал (*рукотворина, умотворина, вододерина* и др.)” (Клајн, 2002: 63). Сложеница *водиојажа* грађена је по моделу Ио + о + Ио + -а, што потврђују и подаци које наводи Скок: *водиојажа* „јаружница око куће, куда вода отјеће” (Скок, 1973: 611).

водоцрпна станица'. Њихово семантичко језгро произилази из глагола, а лексема *вода* има функцију објекта (пити односно црпсти воду).

3.4. Именице с предметном денотацијом

Категорији *nomina instrumenti* припадају именице с предметном денотацијом. У овој групи деривата налази се суфиксал *водњак* 'цистерна за воду' изведен суфиксом *-њак*, који је продуктиван у творби именица са значењем засада (*јагодњак*) или станишта животиња (*рибњак*), те сложенице *водовод* (вод-о-вод-ø) 'уређај, постројење за снабдевање питком водом или за натапање њива', *водоказ* (вод-о-каз-ø) 'водомер', *водокотлић* (вод-о-котлић) 'посуда, резервоар у коме се скупља и из кога се пушта вода за испирање клозетске шоље', *водомер* (вод-о-мер-ø) а. 'справа за мерење потрошка водоводне воде'; б. 'справа за мерење висине воде у рекама, језерима и др.; стаклена цев за контролу количине воде у парним котловима'; в. 'мотка за мерење дубине воде'. Овој лексичкој скупини придружујемо и сложенице *водосек* (вод-о-сек-ø) 'кљун на броду' и сложенички назив пловила *водоносац* (вод-о-нос-ац) 'брод-цистерна који довози питку воду'.

Иако су са термилошким ознакама, сложенице *водостан* (вод-о-стан-ø) тех. 'помоћни резервоар у хидроцентрали испред турбина' и *водостаница* (вод-о-станица) жел. заст. 'резервоар у облику куле из кога су се парне локомотиве снабдевале водом' сврставамо их у категорију *nomina instrumenti* мада је у њиховом семантичком садржају заступљена компонента просторног типа будући да је реч о непокретним објектима. По свом значењу блиске овој категорији именица су и сложенице *водомер* (вод-о-мер-ø) и *водоскок* (вод-о-скок-ø) 'млаз воде који шикља увис; постројење које избацује воду увис'.

3.5. Термини мотивисани лексемом *вода*

3.5.1. Међу терминима с мотивном речју *вода* посебно су продуктивни зооними настали суфиксацијом – *водњака* (вод-њака) 'барска змија', *водњика* (вод-њика) у примарном значењу 'барска змија, водењача', а у секундарном 'вода у којој преври разво воће и која се зими пије' или композицијом – *водоземац* (вод-о-зем-ац) а. 'животиње које живе и на копну и на води'; б. 'разред кичмењака који могу дисати и шкргама и плућима'; *водољуб* и *водољубац* (вод-о-љуб-ø; вод-о-љуб-ац) 'врста тврдокрилца', *водомар* и *водомор* (вод-о-мар-ø; вод-о-мор-ø) 'птица из породице пузавица која хвата

мале рибе и водене инсекте⁷. Мотивациона база за деривацију ових зоонима јесте њихово станиште – вода за змије или подручје у близини воде за птице; вода и копно за водоземце.

Продуктивна је творба и с придевском компонентом (*водени*), коју идентификујемо у изведеници *водењача* (водењ-ача) и у сложеничким образовањима без спојног вокала (П + И): *воденбуха* (воден-буха) ‘врста рачића’; (*пузаво*) *воденперце* (воден-перце) ‘врста мекушца, *Plumatella repens*’; *воденкоњ* (воден-коњ) ‘водени коњ *Nipporotamidae*’; *воденпаук* (воден-паук) ‘водени паук’; *воденцвет* (воден-цвет) ‘једнодневна лептирица’.

Лексема *водењача* има двозначну семантичку структуру. У примарном значењу она је зооним ‘барска змија, белоушка’, а мотивисано је водом као природним стаништем ове животиње. Денотати секундарних значења су биљка 2. а. ‘водњача’; или биљка и плод б. агр. ‘врста сочне крушке’; в. ‘врста тикве, чији се сасушени плод употребљава као суд за воду’. У формирању ових значења активне су различите компоненте: сочност која је у вези са количином течности у плоду, односно функција, употреба, намена плода (суд за воду).

Сложенички зооними имају другачију семантичку базу. У њиховој структури прва сложеничка компонента носи информацију о станишту (*воденкоњ*, *воденпаук*), а друга је обично заснована на метафоричним асоцијацијама при чему долази до супституције назива денотата називом који је носилац асоцијативне везе (*воденбуха* – *буха* : *рачић*; *воденцвет* – *цвет* : *лептирица*).

3.5.2. Творба ботаничких термина ниже је продуктивности. Регистрован је суфиксални дериват *водњача* ‘врста паразитске биљке’ и сложеница *водостањ* (вод-о-стањ-ø) ‘чешљуга *Dipsacus*’. Њихове мотивационе базе су непрозирне.

3.5.3. Овој парадигми припадају и хемијски термини: *водик*, *водоник*,¹⁷ те анатомски термин *водопуст* (вод-о-пуст-ø) ‘мокраћна цев *urethra*’.

3.5.4. Сложенице *Водокрст* (Вод-о-крст) ‘црквени празник када се свети вода, Богојављење, Света три краља’ и *водоосвећење* (вод-о-освећ-ење) ‘обред освећења воде’ припадају црквеној терминологији.

3.5.5. Сложенички назив привредне гране *водопривреда* (вод-о-привреда) ‘коришћење вода и водених снага у привредне сврхе’ или назив

¹⁷ „Ovamo još naučni neologizmi *vodik* (Šulek, prema češ.) = *vodonik* (Pančić) za hydrogen” (Skok, 1973: 611).

активности у вези с водом на корист човеку *водоопскрба* (вод-о-опскрба) ков. ‘снабдевање водом’ такође имају статус термина.

3.6. Дериват с примарним значењем новчане надокнаде *водарина* ‘оно што се плаћа за употребу воде (порез, намет)’ према начину творбе уклапа се у деривациону парадигму којој припадају именице овога семантичког типа (*тијачарина*). Секундарно значење са ознаком покр. ‘снабдевање водом, разношење воде’ развило се под утицајем метонимије, при чему мотивни појам представља објекат манипулације. Првом значењу одговара трансформациони модел: водарина → платити некоме за воду/воду, другом: водарина → снабдевати некога/нешто водом; разносити воду, а у оба модела лексема *вода* има објекатску функцију, уз формализацију предлошко-падежном везом за + акузатив (*за воду*) или беспредлошким инструменталом (*водом*) односно акузативом (*воду*).

3.7. Посебну групу чине сложенице чије се значење односи на стање или својство воде у природним условима. То су варијантни сложенички облици *водостај* (вод-о-стај- \emptyset), *водостој* (вод-о-стој- \emptyset) и *водостање* (вод-о-стање), све са значењем ‘висина површине текуће или стајаће воде’. Овој групи придружујемо и сложенице *водотек* (вод-о-тек- \emptyset) и *водоток* (вод-о-тек- \emptyset) ‘ток воде, реке, водени ток’. Са концептуалном вредношћу чија је семантичка база заснована на ванјезичкој реалности, тј. дејству воде у природи, регистрована је сложеница *водоплав* (вод-о-плав- \emptyset) 1. ‘поплава’; 2. бот. в. водопија.

4. ЗАКЉУЧАК

Лексемом *вода* означен је један од основних елемената у природи од којег зависи егзистенција укупног живог света. Значај који именовани ентитет има у животу човека манифестује се и у лексикону српског језика. Применом компоненцијалне анализе утврђене су компоненте значења које имају важну мотивацину и индуктивну моћ у стварању секундарних значења мотивног појма, али и у стварању именичких деривата. Анализа показује да су секундарне реализације претежно засноване на метонимијском принципу, док су оне са симболичким компонентама подстакнуте метафоричним асоцијацијама, што потврђује и мишљење да су „симболичко значење и широка сфера обредног коришћења воде везани, с једне стране, за њена природна својства (провидност, свежина, брзо протицање, способност очишћења), а са друге – за представе о води као опасном „туђем” свету и улазу у онострани свет” (Толстој – Раденковић, 2001: 87).

Интерпретација елемената културе, културне реалије, гради се готово у целини на анализи начина именована или мотивације термина (назива), како је то истакао Толстој (1995: 56), а у раду се управо полази од тог става, који открива оно шта је било од значаја у животу једне заједнице. О томе сведоче именички деривати, који се према свом основном значењу уклапају у различите лексичке групе односно појмовне домене: речи субјективне оцене, именице с човеком као денотатом (*nomina agentis, attributiva, professionis*), именице са просторном денотацијом – *nomina loci*, именице с предметном денотацијом – *nomina instrumenti*, термини (зооними, фитоними, хемијски и анатомски термини, лексеме из домена црквене терминологије, именице са значењем новчане надокнаде, лексеме чије се значење односи на стање или својство воде у природним условима, назив привредне гране).

Дакле, српска језичка слика света заснована на појму *вода* и његовим именичким дериватима вишеслојна је. У њој су заступљени елементи народних веровања и предања, посебно у дериватима (нпр. *воденица*), као и елементи из религијског домена (нпр. *водица, Водокрст, водоосвећење*). Слику света чини и начин на који човек перципира своју животну околину, природу, па су и називи с просторним значењем њен интегрални део (*развође, водомеђа, троразвође*), као и зооними именовани на основу њиховог станишта (*водењача, водњика, водоземац*). Ове лексеме су и показатељи делатности човека с наших простора које данас више не постоје (*водар*).

Gordana R. Štasni

LANGUAGE PICTURE OF THE LEXEME WATER

Summary

The lexeme “water” indicates one of the major natural elements. The significance of the named entity in the life of man is also reflected in the Serbian lexicon. The analysis shows that the secondary meanings of this lexeme are mainly based on metonymy and that symbolic realizations are induced by metaphorical associations.

The Serbian language picture of the world, based on the concept of water and its nominal derivatives, is very complex. It consists of nouns with a man as their denotatum (*nomina agentis, attributiva, professionis*), *nomina loci*, *nomina instrumenti*, terms (names of animals and plants, chemical and anatomical terms, religious terms) and the name of the branch. It contains elements of folk beliefs and traditions, especially in derivatives (*воденица*), as well as elements from the religious domain (*водица, Водокрст, водоосвећење*). The picture of the world also contains the nouns with elements of the relief as their denotatum (*развође*,

водомеђа, троразвође), and the names of animals according to their natural environment (*водењача, водњика, водоземац*). They are also indicators of activity of people from our area that no longer exists today (*водар*).

Keywords: lexeme water, nominal derivatives, language picture of the world, Serbian language

ИЗВОРИ

RMS: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. I–III (1967–1972). Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska. IV–VI (1973–1976). Novi Sad: Matica srpska (Речник је штампан ћирилицом).

RSANU: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. Knjiga II (1962). Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik (Речник је штампан ћирилицом).

ЛИТЕРАТУРА

Bandić, D. (2004). *Narodna religija Srba u 100 pojmova*. Beograd: Nolit. Књига је штампана ћирилицом.

Bartminjski, J. (2011), *Jezik – slika – svet. Etnolingvističke studije*. Beograd: Slovo Slavia. Књига је штампана ћирилицом.

Chevalier, J. – Gheerbrant B. (1987). *Rječnik simbola*. Zagreb: Nakladni zavod МН.

Cowie, A. P. (1998). *Phraseology. Theory, Analysis and Applications*. Oxford.

Gortan-Premk, D. (2004). *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskom jeziku*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Књига је штампана ћирилицом.

Klajn, I. (2002). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Prvi deo – slaganje i prefiksacija*. Beograd – Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Institut za srpski jezik SANU – Matica srpska. Књига је штампана ћирилицом.

Klajn, I. (2003). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Drugi deo – sufiksacija i konverzija*. Beograd – Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Institut za srpski jezik SANU – Matica srpska. Књига је штампана ћирилицом.

Kovačević, M. (2000). *Stilistika i gramatika stilskih figura*. Kragujevac: Kantakuzin. Књига је штампана ћирилицом.

Miloradović, S. (2013). *Voda i ponešto od vode u srpskim dijalekatskim rečnicima*. U: Detelić, M. – Detelić, L. (ured.) (2013). *Aquatica – književnost, kultura*.

- Београд: Балканолошки институт SANU. 11–33. Рад је штампан ћирилицом.
- Radenković, Lj. (1995). Vodenice. *Raskovnik*, 79–80, 23–27. Рад је штампан ћирилицом.
- Rakić, B. R. (2004). *Biblijska enciklopedija*. I. Србинје – Београд: Духовна академија Светог Василија Острошког. Књига је штампана ћирилицом.
- Skok, P. (1973). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Slapošak, S. (1987). *Vukov rječnik i prevedenice s grčkog*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- Tolstoj, M. S. – Radenković, Lj. (2001). *Slovenska mitologija. Enciklopedijski rečnik*. Београд: Zepter Book World. Књига је штампана ћирилицом.
- Tolstoj, N. I. (1995). *Jezik slovenske kulture*. Niš: Prosveta. Књига је штампана ћирилицом.
- Vulović, N. (2015). *Srpska frazeologija i religija. Lingvokulturološka istraživanja*. Београд: Institut za srpski jezik SANU. Књига је штампана ћирилицом.